

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΥΠΟΘΗΚΕΣ ΤΟΥ Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ*

Στις 9 Σεπτεμβρίου 1971, ό τότε ύπουργός Πολιτισμοϋ Κ. Τσάτσος έγραφε στόν τότε γενικό γραμματέα τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών 'Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλο: «Τό έργον τό όποϊον ή γενναιοφροσύνη σας, ή φιλοπατρία σας και ή φλογερή άγάπη σας πρός τήν έλληνικήν πνευματική παράδοσιν Σας ένέπνευσε, προσθέτει έναν νέον κλάδο είς τόν κότινον μέ τόν όποϊον ή ίστορία θα στεφανώση κάποτε τήν άνηφορικήν αλλά δημιουργικήν πορείαν είς τόν επί γής βίον σας. Χάριν είς 'Υμᾶς, ύπό τήν σκιάν τοϋ Ταϋγέτου, κάτω άπό τό τελευταϊον έρεισμα τοϋ βυζαντινοϋ έλληνισμοϋ και ύπό τό όνομα τοϋ πρώτου 'Ελληνοσ τής 'Αναγεννήσεως, θα άκούγεται ή φωνή τοϋ αϊώνιου Λόγου, αϋτοϋ, ό όποϊος, άφοϋ έπλάσθη ύπό τών 'Ελλήνων, έξακολουθεϊ, είς πείσμα άντιζών άνέμων, νά κυβερνά τόν κόσμον τοϋ ευρωπαϊκοϋ πνεύματος...».

Τόν αϊώνιο έλληνικό λόγο ύπηρέτησε ό 'Ι. Ν. Θ. και ώς δάσκαλος και ώς γεννήτορας, για νά χρησιμοποiehσω και τούς δύο χαρακτηρισμούς που ό Karl Jaspers έδινε στοϋς μεγάλους φιλοσόφους. «'Η επίδραση τών γεννητόρων», λέει ό Jaspers, «έκδηλώνεται στο πάντα άτομικό σκέπτεσθαι όσων έρχονται ύστερα άπό αϋτούς». 'Ο γραπτός και προφορικός λόγος τοϋ 'Ι. Ν. Θ., κριτικός και βαθιά στοχαστικός, έδινε πάντα άφορμή για πνευματική αναδίπλωση και οϋσιαστική σχέση μέ τή φιλοσοφία. Αϋτό όμως κιόλας τό στοιχείο δημιουργεί τήν «άτοπία», μέ τήν πλατωνική σημασία τοϋ όρου, τοϋ δασκάλου. 'Ο 'Ι. Ν. Θ. ύπῆρξε δυό φορές «άτοπος» στη φιλοσοφική παρουσία του: στην άρχή τής φιλοσοφικής σταδιοδρομίας του, τήν έποχή τών σχολαστικών τής φιλοσοφίας, τών φιλολογιζόντων και τών ιστορικιστών, οί όποϊοι, όπως θα έλεγε ό Πλάτων, «είς τὰ ίερά αποδιδράσκοντες, άσμενοι... έκ τών τεχνών έκπηδῶσιν είς τήν φιλοσοφίαν, οί αν κομψότατοι όντες τυγχάνωσι τό έαυτών τεχνίον». Τότε είχε έναντιωθεϊ ό 'Ι. Ν. Θ. στην προσπάθεια τών επικαιροσόφων, που συρρίκνωναν τή φιλοσοφία μέ τήν τεχνική τής δικής τους άσοφης έπιστήμης. Τό έργο του για τὰ Πανεπιστήμια τής Θεσσαλονίκης και τής 'Αθήνας, όπως τὰ γνώρισε ό ίδιος άπό μέσα,

* Για τή γλώσσα τοϋ 'Ι. Ν. Θ. έχω γράψει και στόν προηγούμενο τόμο τής *Φιλοσοφίας*, σσ. 467 κ.έξ.

πού θα ακολουθοῦσε τὸ τελευταῖο του βιβλίο *Ἀγαπημένη μου Χαϊδελέβεργη*, ἔμεινε δυστυχῶς γραμμένο μόνο στὴ σκέψη του, ἀφοῦ δὲν πρόλαβε νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας.

Ἀλλὰ εἶναι καὶ σήμερα ἄτοπος ὁ Ἰ. Ν. Θ. γιὰ δύο λόγους: γιὰ τὸν «ἰδεαλισμό» του καὶ γιὰ τὴν καλλιτέλειά του. Ὁ ἰδεαλισμός του, ὄραμα ἑνὸς κόσμου θεμελιωμένου πάνω σὲ ἀξίες, δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἀφηρημένος· ἦταν πάντα ἱστορικὴ εὐθυκρισία, ποτὲ παρασιώπηση τῶν προβλημάτων τῆς μεταβλητῆς πραγματικότητας καὶ συνάμα πολεμικὴ τοῦ πνευματικοῦ τυχοδιωκτισμοῦ, τοῦ ἐπιστημονικοῦ νεοπλουτισμοῦ καὶ τῶν μονοϊδεολογισμῶν.

Τὸ δεύτερο στοιχεῖο εἶναι ἡ ἔγνοια γιὰ τὴν ὁμορφιὰ τοῦ λόγου¹, οἱ ἀγῶνες τοῦ Ἰ. Ν. Θ. γιὰ τὴ γλῶσσα, ταυτόχρονα ἀγῶνες γιὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ, ὅπως ὁ ἴδιος λέει στὸ μελέτημα «Ἡ γλῶσσα καὶ τὸ νόημά της^{1α}», ὅταν ἀναλύουμε τὸ ἀντικειμενικὸ δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου, τὴ γλῶσσα, εἴμεθα ἐμμέσως ἀναγκασμένοι νὰ ἀναλύσωμε καὶ τὸ ὑποκείμενο, δηλαδὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου... καταφαίνεται... ὁ νόμος τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ὅτι εὐρίσκει κανεὶς πάντοτε τὸ ὑποκείμενο μέσα στὸ ἀντικείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο μέσα στὸ ὑποκείμενο».

Ἡ ἀξιοθεωρητικὴ ἀντιμετώπιση τῆς γλῶσσας εἶναι τρόπος ἀναβάθμισης τῆς πνευματικῆς ζωῆς, διαλεκτικὴ σύνθεση παλαιοῦ καὶ νέου μὲ σκοπὸ τὴ δημιουργία τῆς τρίτης βαθμίδας, αὐτῆς ποὺ τὰ μετουσιώνει καὶ μὲ τὴ μετουσίωση αὐτὴ ἀντιμετωπίζει νέες πραγματικότητες: «... νὰ δημιουργήσωμε», γράφει προφητικά, τὸ 1934 κιόλας, ὁ Ἰ. Ν. Θ. στὸ μελέτημα «Δημοτικισμὸς καὶ πνευματικὸς νεοπλουτισμός²», «μὲ τὸ ἀληθινὸ πνεῦμα τοῦ δημοτικισμοῦ ὅλα στὴν πνευματικὴ μας ζωὴ, νὰ ξανασυνθέσωμε μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὅλη τὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅλα τὰ γράμματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ νὰ τὰ ἰδοῦμε μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα, νὰ ἀναβαπτίσωμε ὅλο τὸ ἱστορικὸ εἶναι τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸ πνεῦμα τοῦ δημοτικισμοῦ, γιὰτὶ δημοτικισμὸς σημαίνει στὴν οὐσία του καὶ στὴ ρίζα του μετουσίωση τῶν περασμένων καὶ μαζὶ δημιουργία καινούργιων μορφῶν τοῦ πνεύματος».

Ἀπὸ τὸ 1934 ὁ Ἰ. Ν. Θ. ἔζησε τὸ θέμα τῆς γλῶσσας ὡς πρόβλημα οὐσιαστικῆς μνήμης, δηλαδὴ παιδείας, ἠθικῆς συμπεριφορᾶς στὴ ζωὴ, γιὰτὶ δὲν τὸ ἔθεσε διχοτομικά, ὡς χωρισμὸ καθαρῶν καὶ δημοτικῆς, ἀλλ' ὡς πρόβλημα γνησιότητας: «Τὸ κίνημα τοῦ δημοτικισμοῦ... εἶναι τὸ δυνατότερο ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Εἰκοσιένα στὸ τόπο μας... τὴν

1. Πβ. Εὐ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ Θεοδωρακόπουλος καὶ ἡ τέχνη, στὸ *Μνήμη ἀγαθῆ Ἰ. Ν. Θ.*, 1990, σσ. 61-65.

1α. *Φιλοσοφία*, 8-9 (1978-79), 5.

2. *Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν*, Ε (1934) σ. 9.

πράξη της λεφτεριάς έρχεται να συμπληρώσει ό δημοτικισμός, θέλει να δημιουργήσει και πνευματική λεφτεριά³».

Τό 1977 αρχίζει μια όμιλία του στη Σκάλα Λακωνίας έπισημαίνοντας την κρισιμότητα που διέρχεται ή παιδεία και ή γλώσσα, άγαθό της πρώτης ή, όπως λέει άλλοι⁴, «δεύτερη βαθμίδα ζωής». Ήδη στο μελέτημα «Τό 1821 και τά σύγχρονα προβλήματα του Έλληνισμού⁵» αναλύοντας τά σύγχρονα προβλήματά μας, την όλιγανθρωπία μας, την ανάγκη αυτόχθονης βιομηχανίας κ.ά. επιτάσσει ως μέσο διάσωσής μας τή διαφύλαξη της γλωσσικής φυσιογνωμίας μας. Ή γλώσσα είναι ή άσπίδα ενός λαού, εκτός από την πολιτεία του και τά μέσα τά όποια αυτή διαθέτει. Ή άξία της έλληνικής γλώσσας και τό μέγεθος της σημασίας της γίνεται συνειδητή όλοένα και περισσότερο καθώς αναπτύσσεται ή σύγχρονη επικοινωνία με τούς άλλους λαούς και μεγαλώνει ή ανάγκη εκμάθησης ξένων γλωσσών από τά μεγάλα στρώματα του λαού. Όσο μεγαλύτερος είναι ό κίνδυνος για την επιβίωση ενός λαού, τόσο έσωτερικότερη είναι ή ανάγκη ό λαός αυτός να καλλιεργεί άκατάπαυστα τή γλώσσα του, γιατί αυτή είναι τό όργανο της έλευθερίας του. Ή γλωσσική καλλιέργεια άπαιτεί ίστορική μνήμη και συνείδηση. Χρέος λοιπόν όλων είναι ή γόνιμη και δυναμική άφομοίωση της γλωσσικής παράδοσης που βρίσκεται στα κείμενα του πολιτισμού όλων τών αιώνων. Αυτά πρέπει να κυκλοφορήσουν μεταξύ τών Έλλήνων, για να μή γίνουν οί Έλληνες, αυτοί οί «έφηβοι της Ίστορίας», «συνταξιοϋχοι της Ίστορίας», όπως επιτυχημένα γράφει ό Ί. Ν. Θ. στο μελέτημα «Ή θέσις του Έλληνισμού εις τόν σύγχρονον κόσμον⁶».

Έπιζήμιος για τόν γλωσσικό πολιτισμό είναι ό φανατισμός, τόν όποιο ό Ί. Ν. Θ. και επίκαιρα και προφητικά κατήγγειλε σε κάθε ένθρόνισή του στη νεοελληνική ζωή. Σε κείμενο του 1977, καταγγέλοντας ως δημιουργό στειρότητας τό φανατισμό καθαρευουσιάνων και δημοτικιστών, παρατηρούσε: «Ό φανατισμός από την πλευρά του δημοτικισμού δέν έβλεπε... ότι ή δημοτική... γλώσσα, χωρίς τό λεξιλόγιο από τό θησαυρό του κλασσικού έλληνικού λεξικού, δέν είναι ίκανή να άνέβη πιο πάνω από τις καθημερινές ανάγκες της ζωής. Ό φανατισμός έξ άλλου από την πλευρά της καθαρεύουσας δέν έβλεπε ότι ή ψυχολογία του συντακτικού της νέας έλληνικής είναι άπλούστερη από την αρχαϊζουσα, ότι ή λαλιά του λαού είναι τό ζωντανό θεμέλιο, όπου επάνω ήταν δυνατόν να οίκοδομηθ ή νέα έλληνική

3. Δημοτικισμός..., σ. 3 και ύπ.

4. Ή γλώσσα και τό νόημά της, σ. 5.

5. ΕΕΦΣΠΑ 1966-67, σ. 10.

6. Παρνασσός, ΙΕ (1971), σ. 556.

γλώσσα⁷». Για τὸν Ἰ. Ν. Θ. (κι αὐτὸ καθιστᾷ πάντα ἐπίκαιρο τὸ στοχασμὸ του) τὸ γλωσσικό μας πρόβλημα δὲν ὑπῆρξε ποτὲ πρόβλημα γραμματικῆς, τυπικῆς μορφῆς τοῦ γλωσσικοῦ μας ὀργάνου, γιὰ τοῦτο καὶ καμιὰ θεσμικὴ λύση του δὲν εἶναι ἐπαρκής, ἀλλ' ὑπῆρξε πρόβλημα ἐθνικῆς ταυτότητας, λόγου παιδευτικοῦ ὁ ὁποῖος νὰ καλύπτει ὄχι μόνο τὶς καθημερινὲς ἀνάγκες, «ἀλλὰ καὶ τὶς ὑψηλὲς πνευματικὲς ἀνάγκες ἑνὸς ἔθνους». Ὁ νεοελληνικὸς λόγος δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διατηρηθεῖ χωρὶς τὸ θησαυρὸ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, χωρὶς τὴ συνείδηση τῆς ἐνότητας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, μὲ ἀπλὰ λόγια χωρὶς τὴν εἰσαγωγή στὴ γλώσσα λεκτικῶν συμβόλων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ φανατισμὸ, ἓνα λανθασμένο αἶσθημα ἐλευθερίας, τωρινὸ ἀλλὰ καὶ παλαιὸ —ὅπως δείχνει, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἀριστοτελικὴ πρόταση γιὰ νομοθετικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ἀθυροστομίας⁸, τῆς ἀνυπακοῆς σὲ γλωσσικοὺς κανόνες— καταγγέλλεται ἀπὸ τὸν Ἰ. Ν. Θ. καὶ λύνεται σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐνότητα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Στὸ μελέτημα «Τὰ προβλήματα τῆς Νέας Γενεᾶς⁹» ὁ φιλόσοφος γράφει: «Δίχως γλῶσσα μένει ἀνοργάνωτο τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ μᾶς τοὺς Ἕλληνες, ποὺ δὲν πρέπει, πιστεύω, νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὸ προνόμιο νὰ μαθαίνομε ἀρχαῖα ἑλληνικά. Καὶ εἶναι πράγματι προνόμιο, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει καλῦτερο ὄργανο ἀπὸ τὴν ἀρχαία γλῶσσα, ποὺ νὰ συντελεῖ περισσότερο στὴν ὀργάνωση τοῦ πνεύματος... Ὁ δεῦτερος λόγος εἶναι ὅτι μὲ τὰ ἀρχαῖα πλουτίζομε συνεχῶς τὰ νέα ἑλληνικά. Ἐκτὸς αὐτοῦ πρέπει νὰ γνωρίζομε ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ τελευταῖο ὄπλο ἑνὸς λαοῦ γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του. Ἀλλὰ στὸ πρόβλημα τοῦτο τὴ μεγαλύτερη εὐθύνη δὲν τὴν ἔχουν οἱ νέοι, τὴν ἔχουν οἱ ὄριμοι... Ἡ καλλιέργεια, καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς γλώσσας δὲν εἶναι μόνο ἔργο τῶν λογοτεχνῶν... ἀλλὰ εἶναι ἔργο τῶν δασκάλων... Ἀφήνω κατὰ μέρος τὴν κακοποίηση τῆς γλώσσας ποὺ γίνεται ἀπὸ τὰ σύγχρονα μέσα ἐπικοινωνίας, τὶς ἐφημερίδες καὶ τὸ ραδιόφωνο. Καὶ ὅμως ἡ κακοποίηση αὐτὴ σὲ ἄλλους τόπους δὲν γίνεται, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο δηλώνει ὅτι δὲν φταῖνε οἱ ἐφημερίδες... ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι...».

Κράτησα ὅλο τὸ παράθεμα γιὰτὶ εἶναι ἀποκαλυπτικὸ καὶ τῆς θεωρητικῆς ἀποψης τοῦ Ἰ. Ν. Θ. καὶ τῆς πρακτικῆς-παιδευτικῆς σημασίας τῆς ιδέας τῆς συγκαλλιέργειας δημοτικῆς καὶ ἀρχαίας ἑλληνικῆς. Ἡ γλῶσσα

7. Παιδεία καὶ γλῶσσα, *Παρνασσός* ΙΘ (1977) σ. 170. (ἀναδ. *Μνήμη ἀγαθῆ* Ἰ. Ν. Θεοδωρακόπουλου, σ. 22.

8. Βλ. *Πολιτ.* Μ 17 1136 Β 2, πρβλ. Ἄννας ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, *Φιλοσοφία καὶ Ζωή, Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἐπιθεώρηση*, 4 (1987), σ. 196.

9. *Παρνασσός*, ΙΒ (1970) 15.

είναι πειθαρχία, ἔθος-ἥθος, ἔθνικὸ κεφάλαιο. Οἱ νέοι, τὸ ἀνθρώπινο κεφάλαιο ἐνὸς ἔθνους, δὲν εὐθύνονται γιὰ τὴν πτώχευση τοῦ ἔθνικοῦ μας θησαυροῦ μὲ τὴν κακοποίηση τῆς γλώσσας. Ὑπεύθυνοι εἶναι ὅλοι οἱ ὁπαδοὶ τοῦ δόγματος «ἐπιτηδεῖως ζῆν», τόσο οἱ παλαιοὶ σχολαστικοὶ ὅσο καὶ ὅλοι ὅσοι δὲν χρησιμοποιοῦν τὴ γλώσσα μὲ σεβασμό, ὡς λόγο, ὄργανο ἐπικοινωνίας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀγάπη ὡς τρόπο ἐπικοινωνίας, ὁ λόγος, ἀφετηρία τῆς σχέσης μὲ τοὺς ἀνθρώπους, εἰδικὰ τοὺς νέους, «ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους· μ' αὐτὸν ἐπικοινωνοῦν οἱ ἄνθρωποι, τὸν σέβονται γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ἔχουν ἐμπιστοσύνη μεταξύ τους. Ὁ λόγος εἶναι ὁ συνδετικὸς κρίκος τῶν ἀνθρώπων μιᾶς κοινωνίας... Μὲ τὸ λόγο ὁ δάσκαλος θὰ φέρει στὸ παιδί τὸ ἀγαθὸ τῆς γνώσεως. Μὲ τὸ λόγο θὰ τοῦ φέρει σιγὰ σιγὰ, μὲ μέθοδο, ὅλο τὸ θησαυρό...¹⁰».

Ὁ λόγος εἶναι «ψυχαγωγία», μὲ τὴν πλατωνικὴ σημασία τῆς ἀγωγῆς τῆς ψυχῆς, ὅταν ἐρμηνεύεται ὁμολογὰ μὲ τὸ λόγο τῶν κλασικῶν κειμένων: «Τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα», γράφει ὁ Ἰ. Ν. Θ. στὸ μελέτημα «Παιδεία καὶ γλῶσσα¹¹», ὁ Ὅμηρος, οἱ τραγωδίαι, οἱ Λυρικοὶ, οἱ ἱστορικοὶ Ἡρόδοτος καὶ Θουκυδίδης, οἱ φιλόσοφοι, καὶ συγκεκριμένως τὰ κείμενα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, εἶναι αὐτὰ καθαυτὰ λόγοι. Ὁ λόγος ὅμως αὐτὸς γιὰ νὰ φτάσει στὴν ψυχὴ τοῦ νέου χρειάζεται δεύτερον ἐρμηνευτικὸ λόγο τοῦ δασκάλου καὶ αὐτὸς ὁ δεύτερος πρέπει νὰ εἶναι ὁμολογὸς πρὸς τὸν πρῶτον. Γιατί ἀποτύχαμε ὥς τώρα στὴ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων γραμμάτων; Διότι δὲν κατωρθώσαμε νὰ δημιουργήσωμε καλύτερο ἐρμηνευτικὸ λόγο ὁμολογὸ μὲ τὸν λόγον τῶν κειμένων. Δὲν φταῖνε λοιπὸν τὰ κείμενα, ἀλλ' ἐμεῖς ποὺ δὲν κατωρθώσαμε νὰ τὰ πλησιάσωμε καὶ τελικῶς ἐφθάσαμε στὸ ἀπεγνωσμένο πράγματι διάβημα νὰ τὰ ἀπομακρύνωμε ἀπὸ τὰ γυμνάσιά μας». Δὲν φταίει λοιπὸν οὔτε ὁ λόγος μόνος του οὔτε τὸ εἶδος τοῦ λόγου, ὅπως δὲν φταῖνε οἱ νέοι οὔτε ὁ λαός, αὐτὸς ὁ «ἀδυσώπητος λειτουργὸς τοῦ πνεύματος τοῦ δημοτικισμοῦ... πρῶτα καὶ κύρια», ὅπως λέει ὁ Ἰ. Ν. Θ.¹²... ἀλλ' οἱ κακοὶ χρῆστες του γενικότερα. Φταίει ἢ μὴ συνομολογία μὲ τὴν ἀλήθεια ἢ τὸ νόημα, ὅπως γίνεται συχνὰ στὴ γλώσσα τῆς δῆθεν μαζικῆς ἐπικοινωνίας, ἢ στὴ συνθηματικὴ γλώσσα, ὅπου «ἡ συνεννόηση γίνεται σχεδὸν μὲ ἀπλὰ συνθήματα, ὅπου ἐνώνονται τὰ ἀρχικὰ γράμματα πολλῶν λέξεων¹³.

10. Ὁ δάσκαλος καὶ τὸ παιδί, *Παρνασσός*, ΙΕ (1973), 331.

11. Παιδεία καὶ γλῶσσα, σ. 162.

12. Δημοτικισμός..., σ. 11.

13. Τὰ προβλήματα τῆς Νέας Γενεᾶς, σσ. 14-15.

Τὸ 1975¹⁴, ὡς Πρόεδρος Ἐπιτροπῆς γιὰ τὸ ἐκπαιδευτικό μας ζήτημα, ὁ Ἰ. Ν. Θ. ὑποστήριξε καὶ στὴν πράξη τὴ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς στὰ Γυμνάσια, καθὼς καὶ τῆς γραμματικῆς τῆς κοινῆς, δηλαδὴ τῆς γλώσσας τοῦ Εὐαγγελίου, προκειμένου νὰ καλλιεργεῖται καὶ νὰ ἀναπτυχθεῖ μιὰ ὑψηλὴ δημοτικὴ, παράλληλα μὲ τὴ διδασκαλία στὴ δημοτικὴ ὀρισμένων καλῶν βιβλίων, καὶ προκειμένου νὰ διακοπεῖ ἡ ἀπὸ τὴν ἀθέτηση τῆς κλασικῆς παιδείας συνενοχὴ μας στὸν ἀφελληνισμό τῆς Δύσης¹⁵. Ὁ συνελληνισμός, ποὺ διατηρήθηκε στοὺς αἰῶνες μὲ τὴ μετάληψη τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, ποὺ παρέμεινε σὲ ιδέες οἱ ὁποῖες ἔγιναν οἰκουμενικὲς, ὅπως εἶναι ἡ ἐλευθερία, καὶ σὲ ὅρους, ὅπως ἡ δημοκρατία, «ποὺ ἀκούγεται σήμερα στὶς γλῶσσες ὅλων τῶν λαῶν τῆς γῆς καὶ εἶναι ἀμετάφραστη», ἢ ἡ φιλοσοφία, «ὅρος ἐπίσης ἀμετάφραστος, καθολικὸς καὶ παγκόσμιος¹⁶», μειώθηκε ἀφάνταστα σήμερα. Ἄν στὰ 1971 ὁ Ἰ. Ν. Θ. ἔδινε τὴ μαρτυρία του γιὰ δώδεκα μόνον σπουδαστὲς ποὺ ἤξεραν ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ποὺ παρακολουθοῦσαν τὸ 1968 μαθήματα στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Χαϊδελβέργης¹⁷, σήμερα ὄχι μόνον εἶναι ἐλάχιστοι οἱ ὀνομαζόμενοι Ἕλληνες ὡς «τῆς ἡμετέρας παιδεύσως μετέχοντες¹⁸» ἀλλ' εἶναι καὶ πολλοὶ πού, νοθεύοντας τὸ νόημα τῆς ἱστορίας, ξεχνοῦν τὴ σημασία τῆς κλασικῆς μας παιδείας, ἢ, γιὰ νὰ τὸ πῶ ὅπως τόσο εὐστοχα τὸ διατύπωσε ὁ Ἰ. Ν. Θ., μᾶς ἐξισώνουν «μὲ λαοὺς (πού) δὲν ἔχουν τὸ χάρισμα τῆς ἱστορίας νὰ ἔχουν δημιουργήσει θεοὺς ὡς τέλειους ἀνθρώπους καὶ ἀνθρώπους ὡς θεοὺς¹⁹». Ἡ κοσμοϊστορικὴ συμβολὴ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ποὺ εἶναι στενὰ δεμένη μὲ τὴ γλῶσσα, φορέα τῆς ποίησης, τῆς ἱστορίας, τῆς φιλοσοφίας, ὑπαγορεύει τὸ αἶτημα τῆς διαφύλαξης, τῆς μὴ ἀπεμπόλησης τῶν κλασικῶν γραμμάτων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς μικρῆς μεταβολῆς της μέσα στὸ χρόνο προσφέρει ἓνα ἀκόμη στοιχεῖο, ὡς δυνατότητα ἐπιβίωσής της σήμερα: «Τὸ καταπληκτικόν», λέει ὁ Ἰ. Ν. Θ., «εἶναι ὅτι ἡ φυσιογνωμία τῶν λέξεων τῆς ἐλληνικῆς ἔμεινε στοὺς αἰῶνες ἀναλοίωτη... κατὰ βάθος καὶ ἡ ψυχολογία τῆς γλώσσας, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὸ συντακτικόν, δὲν ἄλλαξε τόσο πολὺ, ὥστε νὰ εἶναι ἡ ψυχολογία τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς κάτι

14. Βλ. καὶ τὴ μελέτη μου ποὺ δημοσιεύθηκε στὸν προηγούμενο τόμο 19-20 τῆς Ἐπετηρίδος *Φιλοσοφία*, μὲ τίτλο Μνήμη τοῦ Θεοδωρακόπουλου, σσ. 469 κ.έξ.

15. Παιδεία καὶ γλῶσσα, σ. 172.

16. Τί πρέπει νὰ γνωρίζουν οἱ νέοι τῆς ἐποχῆς μας, *Παρνασσός*, ΙΓ (1971), σ. 220 πβ. Ἄ. ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, Μνήμη Ἰ. Ν. Θ., *Φιλοσοφία*, σ. 470.

17. *Ἐνθ. ἀν.*, σ. 218.

18. *Τὸ 1821 καὶ τὰ σύγχρονα προβλήματα τοῦ ἐλληνισμοῦ*, σ. 1.

19. *Ἡ θέσις τοῦ ἐλληνισμοῦ εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον*, σ. 562.

όλωσδιόλου καινούριο από την ψυχολογία της συντάξεως παλαιότερων εποχών²⁰».

Έτσι, από όλους τους χαρακτηρισμούς που άφθονούν στο έργο του Ί. Ν. Θ. αναφορικά με τη γλώσσα, θα κρατούσα εκείνον, πού, όπως είπωθηκε²¹, αναδείχνει το έντονα λογοκρατικό έργο του «ίδιαίτερα γλωσσοκεντρικό»: ή γλώσσα «είναι κατά βάθος πνευματική σύνθεση, έμψυχη όλότητα, ή όποία όμοιάζει, αντιστοιχεί με τη σύνθεση και άρμονία του κόσμου²²». Και δέν μου χρειάζεται ν' αναθυμηθώ τον Wittgenstein που έλεγε: «τά όρια της γλώσσας μου όρίζουν τά όρια του κόσμου μου²³», όταν υπάρχει ό Πλάτων, τό μόνιμο πρότυπο του Ί. Ν. Θ., για τον όποιο ό λόγος είναι «τών όντων έν τι γενών» και για τον όποιο, αν στερηθούμε τον λόγο, «τό μέν μέγιστον, φιλοσοφίας αν στερηθείμεν» (Σοφιστής 260 α). Ή γλώσσα, όπως γενικά ή φιλοσοφία, μορφοποιεί την πραγματικότητα, κοσμοποιεί τον κόσμο, άνθρωποποιεί τον άνθρωπο. Στόν Γ' τόμο της *Είσαγωγής στη Φιλοσοφία*²⁴ ό φιλόσοφος γράφει: «Μόνον αν αποσπασθούμε από τη δογματική αντίληψη ότι υπάρχει μια έτοιμη και χωριστή από μάς πραγματικότητα και μόνον αν στρέψουμε την προσοχή μας εκεί, όπου σχηματίζεται για μάς ό,τι όνομάζουμε πραγματικότητα, δηλαδή μέσα μας, μόνον τότε αποκτούμε αληθινή εικόνα του πώς συντελείται ό,τι όνομάζουμε κόσμο και πραγματικότητα... ό άνθρωπος αισθάνεται την ανάγκη —και είναι αυτή ή ανάγκη βαθύτατα πνευματική— αλλά και έχει την ικανότητα να απελευθερωθώ από την αιώνια ροή μέσα του και να δώσει, όσο γίνεται, μορφή σ' αυτή τη βουβή κατάσταση που έρχεται και παρέρχεται και ό πρώτος λυτρωτής του ανθρώπου απ' αυτήν την βουβότητα του γίνεσθαι είναι ή λέξη, ό λόγος, ή γλώσσα. Αυτή είναι τό όργανο με τό όποιο βάζει τάξη και οίκοδομεί αυτήν την πραγματικότητα, δηλαδή αποκτά τη γνώση της. Με τη γλώσσα... δέν εκφράζει ό άνθρωπος ένα Είναι, αλλά έχει μια καινούρια μορφή του Είναι».

Ή φιλοσοφική θεώρηση της γλώσσας στόν Ί. Ν. Θ. συνδέεται με τά μεγάλα μεγέθη της φιλοσοφίας του, τις έννοιες του πνεύματος, της έλευθερίας και του προσώπου: «Τό πνεύμα», λέει ό Ί. Ν. Θ. στό μελέτημα «Περί

20. Παιδεία και γλώσσα, σ. 169.

21. Βλ. Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ. Ή δημοτική γλώσσα στόν φιλοσοφικό λόγο του Ί. Θεοδωράκου, στό Αναφορά στόν Ί. Ν. Θεοδωράκοπουλο, *Τετράδια Εύθύνης*, 18, 1983, 33. Στό ίδιο τεύχος βλ. και τό άρθρο του Κ. Τσάτσου, Θεοδωράκοπουλος και έλληνισμός, σ. 17.

22. Ή γλώσσα και τό νόημά της, 7.

23. L. WITTGENSTEIN, *Tractatus logicophilosophicus*, μτφρ. Θ. Κιτσόπουλου, Ήθήνα, Παπαζήσης 1978, σ. 110.

24. Γνωσιολογία, Ήθική, Φιλοσοφία, Αισθητική, 583 .

μεταφυσικῆς²⁵», «εἶναι ἐνέργεια ποὺ αὐτοπραγματώνεται, εἶναι αὐτοσυνείδητος κίνησις. Διὰ τοῦτο τὰ ὅριά του εἶναι κινητὰ καὶ εἶναι ἴσα πρὸς τὰ ὅρια τοῦ κόσμου». Καὶ στὴν ιδιόγραφη ὑποθήκη, ποὺ μοῦ χάρισε κάποτε γιὰ νὰ μὲ βοηθήσει σὲ ἄνυδρους πνευματικὰ χώρους, μοῦ ἔγραφε: «Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ ἀξιώτερο πού ἔχομε μέσα μας, γιὰ τοῦτο πρέπει νὰ τὸ προφυλάξωμε ἀπὸ τὶς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος». Ἡ γλῶσσα, ποὺ εἶναι μιὰ συνεχῆς καλλιέργεια καὶ ὑπέρβαση τῆς βουβότητος τοῦ φυσικοῦ γίνεσθαι, συνδέεται μὲ τὴν ιδέα τῆς ἀναφορικότητος, τοῦ ἀναμορφωτικοῦ δυναμισμοῦ καὶ τῆς πρωτοποριακῆς συμμετοχῆς τοῦ ἀνθρώπου στὸ πραγματικό, τὰ ὁποῖα συνιστοῦν ὅ,τι ὁ Ἰ. Ν. Θ. ὀνομάζει «πρόσωπο^{25α}». Γιὰ τὸν Ἰ. Ν. Θ. ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ βιολογικὴ μονάδα στὴν ὁποία προσιδιάζει ἡ ὑπέρβαση τῆς ὕλικῆς διάστασης κι ὁ ἐμπλουτισμὸς μὲ τὴ διάνοιξη στὴν αὐτοσυνείδητη καὶ αὐτενέργητη ζωὴ. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ κινούμενη κίνηση ἀπὸ τὸ μὴ εἶναι πρὸς τὸ εἶναι· ὁ ἄνθρωπος-πρόσωπο ἀγωνίζεται νὰ μετακινήσει τὴ στάθμη τῆς ἐλευθερίας του, νὰ κατακτήσει τὴν πνευματικὴ αὐτονομία του, νὰ φτάσει, κατὰ τὸ δυνατόν, σὲ στέρεο ἔδαφος. Τὸ ἴδιο μὲ τὴ γλῶσσα του εἶναι ὡσὰν «ἀπὸ τὸ βουβὸ καὶ σκοτεινὸ στοιχεῖο, ποὺ ὡς κυματώδης θάλασσα κινεῖται μέσα στὴ συνείδησή του...» (ὁ ἄνθρωπος) «νὰ φθάνη σὲ στέρεο ἔδαφος, νὰ καταλήγῃ στὴν ξηρά²⁶».

Δὲν θὰ μπορούσα νὰ κλείσω αὐτὴ τὴ σύντομη παρουσίαση τῆς σημασίας τῆς γλώσσας στὸν Ἰ. Ν. Θ. χωρὶς νὰ θυμίσω τὴ σύνδεση ποίησης καὶ φιλοσοφίας στὸ ἔργο τοῦ δασκάλου, σύνδεση ποὺ ἀποκάλυπτε ζωντανὰ ὁ προφορικός του λόγος καὶ ὁ γραπτὸς του μὲ τὴ μορφή, τὸν «χαρακτήρα» του. Γιὰ τοῦτο, ὅπως ἄρχισα μὲ ἓνα γράμμα τοῦ Κ. Τσάτσου πρὸς τὸν Ἰ. Ν. Θ., θὰ καταλήξω μὲ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ πολὺ προγενέστερο γράμμα τοῦ Ἰ. Ν. Θ., γραμμένο καὶ σταλμένο στὶς 12 τοῦ Μάρτη τοῦ 1928 ἀπὸ τὴ Χαϊδελβέργη, στὸν ἀγαπημένο φίλο του καὶ δημοσιευμένο στὸ Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, τὸ 1930.

«Γιὰ τὴ μητρικὴ τὴ γλῶσσα εἶμαι πάντα πρόθυμος νὰ πολεμήσω, μὰ μέσα σ' αὐτὴ νὰ βάλω μιὰ οὐσία, μιὰ ιδέα. Γιὰ τίποτε ἄλλο δὲν μπορῶ νὰ πολεμήσω στὴ ζωὴ. Δὲν εἶμαι ποιητής, ὅπως εἶσαι ἐσύ, μὰ ἅμα ἔρχεται ἓνας χεῖμαρρος μέσα μου τότε μὲ πιάνει μανία, ἄλλη ἴσως ἀπ' τὴν ποιητικὴ, πὲς τὴν φιλοσοφικὴ, ποὺ δίνει ἀμέσως καὶ στὴ γλῶσσα μορφή καὶ

25. Ἀθηνᾶ 1964, σ. 27.

25α. Βλ. Ἄννας ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, Ἡ μετακίνηση τῆς στάθμης τῆς ἐλευθερίας, *Τετράδια Εὐθύνης*, 18, σσ. 112, κ.ἐξ. καὶ Ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου στὸ ἔργο τοῦ Ἰ. Ν. Θεοδωρακόπουλου, Ἀφιέρωμα στὸν Ἰ. Ν. Θ., *Δεσμός*, Φ.Σ. Παρνασσός, Ἀθῆναι 1975, σσ. 193-229.

26. *Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία*, ἐνθ. ἀν.

χαρακτήρα. Ἐσὺ φέρνεσαι ἀπ’ τὴν ποίηση στὴ φιλοσοφία, ἅμα σὲ πιάνει
μανία ἀνέρχεσαι ἀπὸ τὸ χρόνο στὸ ἄχρονο μὲ ποιητικὰ μέσα, ἐγώ, ἅμα μὲ
κυριεύει τὸ δαιμόνιο ἔρχομαι ἀπὸ τὸ ἄχρονο στὸ χρόνο καὶ παίρνω ὅ,τι
βρίσκω μπροστά μου καὶ τοῦ δίνω κάτι ἀπὸ τὸ ἄχρονο. Μὰ στὸ βάθος συ-
ναντῶνται καὶ τὰ δύο, ἡ ποίηση καὶ ἡ φιλοσοφία. Βάλε καὶ κάποια ἄλλη
μανία ποὺ μὲ πιάνει κάποτε-κάποτε, πές την θρησκευτική, ποὺ ἀρχίζω καὶ
πονῶ γιὰ ὅλα ποὺ βλέπω γύρω μου, γιὰ ὅλη τὴν ἱστορική καὶ τὴ φυσική
ζωή, καὶ πνίγομαι μέσα στὸν πόνο αὐτὸ ὅσο ποὺ νάρθη ὁ λόγος, τὸ μίλημα
ποὺ κάνει κανεὶς γράφοντας, γιὰ νὰ μὲ σώσει, τότε ἔχεις ὅλη τὴν δρᾶσι τῆς
ψυχῆς μου».

Ἄννα ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ
(Ἀθῆναι)

